

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Р.Ю. ТКАЧ,
к.е.н., головний спеціаліст Мінекономрозвитку,
О.М. БОЙКО,
к.е.н., с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України,
Р.О. КОЛОМІЄЦЬ,
Національний авіаційний університет

Особливості розвитку кластерів як нової форми організації регіональної економіки

У статті визначено сутність поняття «кластер», наведено класифікацію кластерів, визначено підходи щодо їхнього формування, розглянуто зарубіжний досвід створення та розвитку кластера як складової конкурентоспроможності національної економіки, визначено фактори, що стримують розвиток кластерів, та надано пропозиції їх подальшого розвитку.

Ключові слова: кластери, кластеризація, кластерний аналіз, кластерний підхід, конкурентоспроможність регіону, конкурентна стійкість.

В статье определена суть понятия «кластер», приведена классификация кластеров, определены подходы к их формированию, рассмотрен зарубежный опыт создания и развития кластера как составляющей конкурентоспособности национальной экономики, определены факторы, сдерживающие развитие кластеров, и даны предложения по их дальнейшему развитию.

Ключевые слова: кластеры, кластеризация, кластерный анализ, кластерный подход, конкурентоспособность региона, конкурентная стойкость.

In the article the concept «cluster», a classification of the clusters identified approaches to their formation, considered foreign experience of creation and development of the cluster, as a component of the competitiveness of the na-

tional economy, the factors constraining the development of clusters and suggests further development.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку регіональних господарських комплексів характеризується зростаючою інтелектуалізацією основних факторів виробництва. При цьому інтелектуальні ресурси разом із новими технологіями визначають не тільки перспективи регіонального росту, а й слугують показником рівня економічної безпеки і добробуту регіону. Пріоритетними напрямками регіональної політики стають три основні сфери діяльності: науково-технологічна, інноваційна, освітня. Інноваційна конкурентоспроможність регіону визначається конкурентоспроможністю підприємств, розташованих на його території, діяльність яких залежить від економічних характеристик (інститутів, інституцій, ефективних господарських структур), і визначається раціональним використанням регіональних ресурсів, розвинутого інституціонального середовища, яке створює сприятливі умови для виробників конкурентоспроможної продукції, як на внутрішньому так і зовнішньому ринках. Отже, формування ефективного внутрішнього регіонального інституціонального середовища є одним з основних регіональних пріоритетів.

Підвищення якісних і кількісних характеристик науково-технологічної інфраструктури, доведення їх до рівня

стандартів розвинених країн з метою забезпечення науково-технологічних послуг, досягнення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів на інноваційній основі розвиватиметься шляхом покращення техніко-економічного стану суб'єктів інфраструктури науково-дослідних установ, введення кардинальних змін у підходах щодо пріоритетів наукових досліджень відповідно 6–7 технологічних укладів; формування механізмів сучасної структури фінансування досліджень. Науково-технологічна політика України та її регіонів повинна фокусуватись не на ізольованих підприємствах і установах, а на сприянні щодо їх організації в кластерах; прийнятті відповідних законодавчих та нормативних документів щодо впровадження кластерних механізмів функціонування інституцій регіональної науково-технологічної інфраструктури у відповідності до стандартів ЄС; формування регіональних програм розвитку кластерів в інноваційній сфері діяльності, зокрема з метою ефективного використання об'єктів науково-технологічної інфраструктури для розвитку промислового виробництва.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Особливості створення та розвитку кластерів висвітлювали у своїх наукових працях такі видатні фахівці, як В. Белалов, А. Бірюков, К. Дудкіна, Л. Калініченко, В. Леонтьєв, Ж. Мінгальова, М. Портер, Д. Ригалін, Н. Семенова, С. Соколенко, С. Ткачова, В. Третьак, П. Філіппов, Е. Черноуцан та ін. У наукових працях цих вчених відображаються теоретико-методологічні засади конкурентоспроможного регіонального розвитку на основі кластеризації (визначення поняття «кластер» та характерні його риси, складові структурні елементи, проблеми та шляхи їх вирішення та ін.). Зазначимо, що розвиток кластерів потребує подальшого дослідження та генезису.

Мета статті полягає у визначенні особливостей тенденцій розвитку та існуючих проблем, розробці шляхів їх вирішення відносно створення та генезису кластерів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виробничий потенціал і людський капітал конкретного регіону можуть бути використані більш раціонально на основі залучення додаткових ресурсів та можливостей регіонального розвитку – формування нових територіальних структур економічних кластерів регіонів, які сприяють більш ефективному саморозвитку, спираючись на інфраструктуру інноваційної сфери. Теорія конкурентоспроможності трактує кластери, як сконцентровані за територіальними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, фірм, постачальників різноманітних послуг, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у відповідних сферах, що конкурують і разом з тим здійснюють спільну роботу.

У своїй праці «Конкуренція» М. Портер уперше ввів поняття економічного кластера – «група географічно існуючих, взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.), пов'язані з ними організаціями освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), які діють в певних сферах і взаємодоповнюють один одного» [1]. Існують й інші визначення поняття «кластер». Так, наприклад,

російські дослідники Ж. Мінгальова та С. Ткачова кластер визначають як «індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком, і виступаючий альтернативною секторальному підходу» [2, с. 97]. На думку С. Соколенко, під кластером необхідно розуміти «добровільне об'єднання самостійних юридичних осіб, які зберігають свій автономний юридичний статус, але спільно працюють заради виробництва конкурентоспроможної продукції та загальної і особистої економічної вигоди, формуються у певній сфері підприємництва, пов'язані між собою технологічно і за ознакою географічної близькості» [3, с. 19]. На думку К. Дудкіної, кластер – «це географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного» [4, с. 8; 5].

Існують різноманітні підходи до класифікації кластерів. При цьому використовують особливості географічного положення, наявності капіталу, близькості до постачальників, наявності спеціалізованих освітніх закладів та дослідницьких організацій, галузева належність та ін. Кластери поділяють за [6, 7]: характером виникнення (стихийно виникаючі чи спонтанно створені кластери; усвідомлено, штучно створені кластери підприємств); природою (реальні кластери підприємств; неправдиві кластери підприємств (домінуюча фірма, індустріальний район); технологічними параметрами (кустарні; індустріальні, виробляючі традиційні товари; інтелектуальні чи інноваційні); способом формування (кластери з регіональною формою економічної діяльності (регіонально обмежені об'єднання всередині споріднених секторів навколо наукового чи промислового центру); кластери з вертикальними виробничими зв'язками у спеціалізованих видах діяльності, які утворилися навколо головних фірм чи мережі основних підприємств, охоплюють процеси виробництва, постачання та збуту; галузеві кластери; промислові кластери).

Світовий досвід свідчить про наявність основних підходів до формування кластерів [6, 8]:

– класичний ліберальний, в основі якого є саморганізація економічних агентів в межах «вільного ринку» (не передбачається пряме державне втручання держави, у тому числі з підтримки кластера);

– «полюс конкурентоспроможності», в основу якого покладено партнерство бізнесу та влади (широко розповсюджено на території Франції). Застосовуються різноманітні форми державної підтримки.

У багатьох економічно розвинених країнах кластери є звичайною формою утворення бізнес спільнот та ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності територій. При цьому слід враховувати, що в кожній окремій державі кластери мають свої характерні риси, специфіку організації та функціонування. У зв'язку з цим при дослідженні можливості впровадження у вітчизняній практиці закордонного досвіду з кластерних технологій необхідно враховувати

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

особливості, як регіонального та к і загальнодержавного рівня, виділяючи умови, фактори, переваги кластерного підходу та оцінювати ефект його впровадження.

Кластери забезпечують: надання привілейованого чи дешевого доступу до спеціалізованих чинників виробництва (нове устаткування, технології, кваліфікований персонал та ін.); накопичення знань та розвиток знаннєвого суспільства; полегшення руху потоків інформації усередині кластера; взаємодоповнюваність видів діяльності усередині кластера, сприяючи підвищенню якості і ефективності роботи.

Ефектами, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємств у кластері, є: скорочення транспортних та трансакційних витрат; розвиток суміжних виробництв і виробників технологічного устаткування; позитивні зовнішні ефекти (обмін технологіями, розповсюдження нових знань через контакти працівників фірм); сумісне фінансування загальних ресурсів; висока інноваційна активність та ін.

До основних принципів дії кластерів відноситься: виникнення взаємної підтримки та координації, які відображають поняття соціального капіталу; мінімізація трансакційних витрат (пов'язаних з одержанням інформації, встановленням договірних відносин); отримання переваг за рахунок використання спеціалізованих, фінансів, ділових послуг; простіший та ефективніший обмін ідеями та інформацією, що стимулює інновації; отримання учасниками кластера переваг завдяки місцевій інституціональній специфіці (мотивації, знань, відносин); виникнення для підприємств кластера додаткових конкурентних переваг за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію, стандартизацію та мінімізувати витрати на впровадження інновацій.

Функціонування усіх кластерів ґрунтується на принципах створення мереж, співпраці і конкуренції. Вони спеціалізуються в конкретних видах економічної діяльності по території, які пов'язуються між собою спільними технологіями або видами економічної діяльності. Створення кластерів дає можливість підвищувати продуктивність праці, прискорити темпи впровадження інновацій на виробництві, підвищити конкурентоспроможність різних галузей економіки. Їх формування не вимагає значних коштів і складається з різних ініціатив, спрямованих на стимулювання учасників для співпраці. Однією з переваг регіональних стратегій на підтримку кластерів є їхня низька собівартість і висока окупність порівняно з іншими державними заходами, спрямованими на створення інституціональної інфраструктури.

Кластери здатні обумовити високу конкурентоспроможність регіонів у зв'язку з тим, що вони базуються на системі передачі інноваційного продукту, новітніх технологій й інноваційної продукції, отримують додаткові конкурентні переваги за рахунок мінімізації витрат на впровадження інновацій. Світовий досвід свідчить, що фінансування на створення кластерів в розмірі близько 50% здійснюється за рахунок національних бюджетів, решта – за рахунок використання кластерами нових механізмів фінансування: формування

кредитних спілок, аутсорсингу, субконтрактингу тощо. До ефективності інноваційних кластерів відноситься також функціонування в їх структурі малих інноваційних підприємств, у тому числі – венчурних. Наявність такої структури кластерів дає можливість формувати сегменти зростання завдяки присутності венчурного капіталу, необхідного для фінансування нововведень. Також це сприятиме підвищенню інноваційної конкурентоспроможності регіону за рахунок поєднання галузевої диверсифікації по території. Кластери дуже важливі для розвитку малого підприємництва, оскільки вони забезпечують для малих фірм високий ступінь спеціалізації при обслуговуванні конкретної підприємницької ніші, так як при цьому полегшено доступ до капіталу.

Розвиток інноваційної інфраструктури на регіональному рівні, що забезпечуватиме створення значної кількості суб'єктів малого підприємництва, потребує удосконалення та створення нових інституцій фінансового забезпечення малого інноваційного підприємництва, зокрема механізмів фінансової підтримки венчурного фінансування через інноваційні фонди; національні мережі трансферу технологій, формування цілісної системи патентування і ліцензування, нових інституцій взаємодії науки – бізнесу – влади.

Для підвищення конкурентоспроможності регіону дуже важливо знати потенціал його кластеризації, тобто в яких видах економічної діяльності існують чинники та умови утворення кластерів. Для вирішення цього завдання необхідно здійснити аналіз конкурентної стійкості підприємств регіону, під якою розуміється розвиток суб'єктів, які переважають на даній території.

Аналіз конкурентної стійкості проводиться в три етапи [9, 10]: кількісний аналіз конкурентної стійкості (визначення ринкових позицій економіки регіону); якісний аналіз наявності та складу ресурсної бази, необхідної для забезпечення конкурентоспроможності підприємств регіону в певних областях, тобто умов конкурентної стійкості; виявлення секторів економіки, в яких можливе досягнення конкурентних переваг підприємствами регіону, тобто аналіз кластерів.

Показниками, які визначають конкурентну стійкість економіки регіону та потенціал її кластеризації, можуть служити коефіцієнти локалізації даного виробництва на території регіону, коефіцієнт виробництва на одну особу і коефіцієнт спеціалізації регіону у даній галузі економіки. Коефіцієнт локалізації розраховується, як відношення питомої ваги даної галузі в економіці регіону до питомої ваги тієї ж галузі в країні. Розрахунки можуть бути зроблені на основі обсягу виробленої чи реалізованої продукції, основних виробничих фондів, чисельності працюючих, інвестицій в основний капітал, іноземних інвестицій, експорту [11].

Кількісний аналіз підприємств і галузей доповнюється якісним. Результатом даного етапу є визначення наявності та складу ресурсної бази, необхідної для забезпечення конкурентоспроможності в певних секторах економіки. Результати формуються на основі аналізу комплексу умов, кожна з яких окремо і всі разом, складають основу конкурентної стійкості [12]:

- фактори виробництва, необхідні для ведення конкурентної боротьби в певній галузі економіки;
- попит на внутрішньому ринку на продукцію галузі;
- конкурентоспроможність постачальників та інших суб'єктів галузей у певному регіоні;
- фактори, які мотивують формування ефективних стратегій організації і управління підприємствами, найважливішим з яких є конкуренція на внутрішньому ринку

Специфіка галузей визначає різницю важливості цих умов. Оцінка наявності умов може бути кількісною або якісною. Якісна оцінка можлива на основі результатів спеціалізованого опитування керівників досліджуваних підприємств.

Результати третього етапу аналізу – визначення характеру домінуючих впливів на конкурентоспроможність регіону формуються на основі аналізу кластерів регіону. Їх аналіз може проводитися в різних напрямках (інституціональна організація кластерів, внутрішня мотивація ініціювання і підтримки кластерів, порівняльна конкурентоспроможність учасників, стратегічний потенціал кластерів).

Серед факторів, які нині стримують повноцінне використання можливостей кластерного співробітництва для вирішення проблемних питань регіонального (територіального) розвитку в Україні, можна назвати наступні:

- на відміну від країн Центрально-Східної Європи, з яких Україна має спільний кордон і в яких у загальні органи євро регіонів переважно делегуються представники громадського та бізнес секторів, прикордонні регіони нашої країни, які є їх членами, в цих загальних органах представлені здебільшого державними службовцями, що також не сприяє швидкому й ефективному залученню українських ділових кіл, представників малого та середнього бізнесу, громадського сектору до просування транскордонного співробітництва;

- помітним стримуючим фактором є відмінності, які існують в механізмах надання допомоги з боку ЄС країнам ЦСЄ і СНД через програми PHARE і TACIS. В окремих випадках ці відмінності навіть призводять до втрати одним із потенційних партнерів у прикордонному регіоні країни ЦСЄ або СНД зацікавленості в подальшій участі в спільному проекті в рамках транскордонного співробітництва. Крім того, Україна як країна СНД в Порівняно з країнами Центрально-Східної Європи має обмежений доступ до можливостей, який їй надає ЄС в рамках своїх інших програм та ініціатив. Це одне з проблемних питань, які потребують спільного вирішення на рівні уряду України і європейських установ, зокрема Європейської Комісії. Досвід регіонального розвитку більшості країн Центрально-Східної Європи доводить доцільність і ефективність створення такого механізму координації між-регіонального та транскордонного співробітництва, який би базувався на єдиній інституціональній основі, і метою якого було б застосування комплексного підходу до питань територіального (просторового) розвитку з використанням всього набору інструментів регіональної політики.

Регіони, які формують кластери, отримують переваги, що полягають у вирішенні частково соціальних регіональних проблем, забезпеченні створення нових робочих місць територій, більш повно використовується кадровий потенціал та регіональна інфраструктура. Особливо необхідно виділити переваги для управлінських регіональних структур, які проявляються у посиленні партнерського діалогу між бізнесом та владою, зростає кількість платників податків та знижується залежність бюджету від окремих монопольних бізнес-формувань.

На сьогодні важливим завданням є створення та впровадження нормативно-методичної бази формування промислових, галузевих, інноваційних, змішаних і інших кластерів. Необхідно розробити національну концепцію міжнародного науково-технологічного співробітництва, яка передбачає пряму участь вітчизняних суб'єктів господарювання у міжнародній науково-виробничій кооперації, у тому числі транснаціональних інноваційно-інвестиційних кластерах, заохочення об'єднання малих та середніх підприємств у ділові мережі та формування регіональних кластерів підприємств та інституцій. Зазначимо, що досвід розвинутих європейських країн підтверджує – прийняті в урядових програмах основні напрями кластерної політики стають поштовхом до розвитку кластеризації економіки, що сприяє активізації інноваційних процесів у виробничій сфері та зростанню конкурентоспроможності національного промислового виробництва.

Висновки

З метою підвищення якісних і кількісних характеристик інноваційної діяльності, доведення до рівня стандартів розвинутих країн та з метою досягнення конкурентоспроможності економіки України й її регіонів на інноваційній основі слід розробити відповідні заходи. До першочергових заходів підвищення ефективності функціонування інноваційної діяльності України належать: суттєве покращення техніко-економічного стану суб'єктів інфраструктури науково-дослідних установ; кардинальна зміна підходів щодо пріоритетів наукових досліджень відповідно 6–7 технологічних укладів; ринкова дооцінка використання зазначених об'єктів та розробку механізмів сучасної структури фінансування досліджень; аналіз ефективності і перспективності наукових досліджень інституцій науково-технологічної інфраструктури регіонів; проведення інвентаризації об'єктів науково-технологічної інфраструктури в кожному регіоні; прийняття відповідних законодавчих та нормативних документів щодо впровадження кластерних механізмів функціонування інституцій регіональної науково-технологічної інфраструктури у відповідності до стандартів ЄС; формування регіональних програм розвитку кластерів в інноваційній сфері діяльності, зокрема з метою ефективного використання об'єктів науково-технологічної інфраструктури для розвитку промислового виробництва.

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренція. – М.: Вільямс, 2010. – С. 235–238.

2. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №5. – С. 97–102.

3. Соколенко С.І. Кластеры в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

4. Дудкіна К.А. Кластеры як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / К.А. Дудкіна; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004. – 18 с.

5. Калініченко Л. Аспекти взаємодії суб'єктів промислового кластеру [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.liber.osmu.odessa.ua/application/page?name=checkal34

6. Самострокова Е. С. Классификация кластеров предприятий [Текст] / Е. С. Самострокова // Молодой ученый. – 2012. – №1. Т. 1. – С. 141–143.

7. Третьяк В.П. «Кластеры предприятий как форма квазиинтеграции» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.znanie.org/FLG/Tretyak/Prezen21_10.ppt.

8. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993.

9. Андерсон Н.В. Роль еврорегионов в решении экономико-экологических противоречий и конфликтов на приграничных территориях / Н.В. Андерсон // Экологические конфликты в современной системе природопользования / Под ред. д.е.н., проф. С.Н. Бобылева и к.е.н., доц. В.В. Сабадаша. – Сумы: Университетская книга. – 2010. – С. 251–259.

10. Андерсон Н.В. Еврорегионы на кордонах України / М.Л. Скорик, С.К. Харічков, Н.В. Андерсон. – Одеса: Чорномор'я, 2010. – 209 с.

11. Хасаев Г. Р. Кластеры – современные инструменты повышения конкурентоспособности региона (через партнёрство к будущему) / Г.Р. Хасаев, Ю. В. Михеев [Електрон. ресурс]. Режим доступа: <http://www.compass-r.ru>

12. Anderson N.V. Gemarketing of innovative competitiveness as a regional development factor for border regions and territories / N. V. Anderson // Majesty of Marketing: Materials of the conference for the students and junior research staff. – Dnipropetrovsk, SHEI «National Mining University», 7–9 december 2010. – P. 6–8.

УДК 351:911.375(477–25)

Р.М. КРАМАРЕНКО,

к.е.н., доцент, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Стратегія розвитку столичного мегаполіса

У статті на прикладі стратегії розвитку м. Києва до 2025 року розглянуто роль стратегії розвитку міста – мегаполіса, а також особливості процесу її розробки та основних структурних елементів.

Ключові слова: стратегія, мегаполіс, розвиток, фактори, комплексність, система управління містом, розробка і реалізація, стратегічні цілі, пріоритети, сектори міського розвитку.

В статті на прикладі стратегії розвитку г. Києва розглянута роль стратегії розвитку міста – мегаполіса, а також особливості процесу її розробки та основних структурних елементів.

Ключевые слова: стратегия, мегаполис, развитие, факторы, комплексность, система управления городом, разработка и реализация, стратегические цели, приоритеты, сектора городского развития.

This article on the example of Kyiv Development Strategy till 2025, examined the role of city development strategy – a megapolis, and also peculiarities of the process its development and the main structural elements.

Keywords: strategy, megapolises, development, factors, the complexity, the system of city management, development and implementation, strategic goals, priorities, sectors of urban development.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізаційному світі все більш очевидним стає суттєве посилення економічного та політичного значення світових міст та зокрема – столичних мегаполісів, стрімке підвищення їхньої ролі у світовому господарстві та міжнародних відносинах. Це вимагає застосування особливих механізмів управління такими містами, насамперед розробки та послідовної реалізації обґрунтованої довгострокової стратегії розвитку.

При цьому методи та інструменти прогнозування та передбачення майбутнього для столичного мегаполіса не вписуються в межі звичайного стандартного стратегічного планування, тому що йдеться про надскладну відкриту динамічну соціально-економічну систему.

Прийняття стратегії розвитку м. Києва до 2025 року стало надзвичайно важливою подією, що створює підґрунтя для прогнозованого і збалансованого розвитку столиці України. Однак вивчення та узагальнення півторарічного процесу розробки та узгодження основних структурних елементів стратегії розвитку міста Києва на період до 2025 року, затвердження стратегії, а також першого досвіду із реалізації цієї стратегії виявив як позитивні аспекти цього процесу, так і ряд проблемних питань.

Останні, як свідчить аналіз відповідного сектору вітчизняних наукових досліджень, недостатньо відображені у науково-теоретичних та науково-прикладних розробках, що на даному етапі актуалізує питання, які розглянуті у статті.